

Oranje Nassau Kazerne

Ter vergelijking Academisch Ziekenhuis Utrecht en de Ripperda Kazerne

Aan de Oostkant van de Binnenstad van Amsterdam liggen tegen de Singelgracht, ter weerszijden van de Muiderpoort, een serie kazernes en opslagplaatsen voor militaire doeleinden. Deze kazernegebouwen en magazijnen zijn in de loop van de 19e eeuw aangelegd tegen de toenmalige stadswal, die de begrenzing vormde van de laatste grote uitleg van de stad in de 17e eeuw (1662).

Ze waren een onderdeel van de Hollandse Waterlinie, een verdedigingslinie die onder water moest worden gezet als de vijand de stad zou naderen. De grootste van deze gebouwen is de Oranje Nassau Kazerne die, met een aaneengesloten gevelwand van 278 meter lengte, dit deel van de Sarphatistraat domineert. De kazerne is vooral bij oudere Amsterdammers bekend, die daar sinds de Tweede Wereldoorlog moesten verschijnen voor de keuring voor militaire dienst.

Een erfenis van de Franse "bevrijders"

De Oranje Nassau Kazerne is zo groot uitgevallen door een ingreep van keizer Napoleon Bonaparte, toen in 1811 de Bataafse Republiek werd ingelijfd bij Frankrijk. Napoleon vond dat het niet opschoot met de bouw van een stenen kazerne - daarvoor stonden er slechts houten barakken op het terrein - en verordonneerde dat er een groot gebouw moest komen dat de grandeur van het Keizerrijk zou uitstralen en geschikt moest zijn voor een garnizoen van 2400 man, in plaats van de oorspronkelijke 1600 man. De genieofficier, Picot de Maras, past daartoe het kazerneplan van stadsbouwmeester Abraham van der Hart uit 1810 aan. Om de kazerne te bekostigen, moet iedere burger een bedrag van 5% van de huurwaarde van zijn woning bijdragen en degenen die daar niet aan mee willen werken, krijgen Franse soldaten in hun woning ingekwartierd. Dus dat bedrag komt wel op tafel, maar niet uit vrije wil. De kazerne wordt de gemeente Amsterdam en haar burgers eenvoudigweg door de strot geduwd. De bouw van de kazerne neemt veel tijd in beslag. Zelfs zoveel tijd dat Napoleon de oplevering niet meer heeft meegemaakt. Als in 1814 de kazerne eindelijk klaar is, is Willem Frederik van Oranje inmiddels vanuit Engeland in Scheveningen geland en komt er een einde aan de Franse overheersing. De kazerne wordt omgedoopt tot Oranje Nassau Kazerne en het wapenschild van de Franse keizer wordt vervangen door het kleurige wapenschild van de Oranjes, dat opnieuw na de restauratie het middenfront-timpaan van de kazerne siert. In de zijfrontons wordt de Franse adelaar vervangen door de Nederlandse leeuw.

Opvang voor infanterie en menagerie

In de 19e eeuw is de Oranje Nassau Kazerne de thuisbasis van het 7e regiment infanterie. Er worden dan 1800 manschappen gehuisvest, terwijl het gebouw tocht van alle kanten, moeilijk te verwarmen is en de sanitaire voorzieningen in kleine houten schuren aan de achterkant zijn ondergebracht. Kortom het gebouw is een broedplaats voor allerlei ziektes. Uit een informatief artikel uit Ons Amsterdam blijkt dat de kazerne ook nog voor andere doeleinden geschikt is: in de winter verblijven dieren uit Artis in de Oranje Nassau Kazerne. In 1860 staat de gemeente de Oranje Nassau Kazerne af aan het Rijk (om er voorraden en artillerie in op te slaan ten behoeve van de verdediging van de Hollandse Waterlinie), onder de voorwaarde dat de gemeente verder geen enkele uitgave behoeft te doen voor het leger. Het Rijk belooft de kazerne weer 'om niet' af te staan aan de gemeente als de kazerne niet meer voor militaire doeleinden wordt gebruikt. Dat laatste geschiedt uiteindelijk formeel in 1989. De stad heeft de kazerne weer 'om niet' terug, maar zit er duidelijk mee in zijn maag.

Binnenterrein kazerne oude situatie

Uit: Ons Amsterdam

"In 1839 bracht de Oranje Nassau Kazerne uitkomst in de nood voor het pas opgerichte Artis Natura Magistra, dat voor de aangekochte menagerie, van de Rotterdamse Cornelis van Aken, nog geen plaats had. De winter stond voor de deur en de dieren moesten snel worden ondergebracht.

'Daar stond nu de schoone menagerie, die behoefte had aan tropische warmte in het barre jaargetijde als verlaten, doch dankzij den ijver van Natura's stichter gelukte het van de stedelijke regering te verwerven dat in de Oranje-Nassau enige vertrekken tot een voorlopig verblijf der dieren werden afgestaan. Dat was veel gewonnen, doch geenszins alles, want het kostte vrij veel moeite om die kille verblijven gedurende den strengen winter zoo in te richten dat tijgers, leeuwen, apen, papegaaien en al die gevleugelde en viervoetige bewoners der verzengende luchtstreek er konden tieren. Doch dat gelukte uitstekend.'

Deze inkwartiering zorgt echter wel voor enige overlast: 'Uit een schriftelijke klacht aan B&W blijkt, dat de bewaring der Struizen en Antilopen aanleiding gegeven hebbende tot klachten wegens verregaande onaangename lucht in de bovenvertrekken, bewoond door manschappen van het detachement Vestingartillerie, hetgeen deed vrezzen voor de gezondheid der troepen.'"

Daniel de Heus en Agnes Dekker: Oranje Nassaukazerne; in Ons Amsterdam, 41ste jaargang, januari 1989

Slopen, is de conclusie van een onderzoek

In 1988 verlaat het leger de kazerne. Het grote bakstenen gebouw, met zijn 50 centimeter dikke muren, is dan ongelijkmatig van 100 tot 300 mm weggezakt. Een onderzoek van de genie wijst uit dat een volledig funderingsherstel meer dan 5 mln gulden zal kosten. De gemeentelijke Dienst Volkshuisvesting komt in een vervolgonderzoek tot de conclusie dat sociale woningbouw - mede als gevolg van de geraamde kosten van het funderingsherstel - alleen te realiseren is door volledige sloop en nieuwbouw, ondanks het feit dat het gebouw de status heeft van Rijksmonument. Tegen dit voornemen komen forse protesten, zowel vanuit de buurt, als vanuit kringen rond Monumentenzorg. In de buurt wordt door bewoners van het inmiddels gerestaureerde Entrepotdok en het Wijkopbouworgaan Oostelijke Eilanden een Werkgroep Oranje Nassau Kazerne (WONK) gevormd. De werkgroep stelt zich ten doel te laten onderzoeken of dit gebouw, net als het Entrepotdok, kan worden herbestemd voor wonen en werken om het zo van de ondergang te redden. Het architectenbureau Van Stigt wordt vanwege hun ervaringen met het Entrepotdok gevraagd een haalbaarheidsonderzoek uit te voeren.

Nieuw haalbaarheidsonderzoek.

Bureau Van Stigt komt tot de conclusie dat een herbestemming van de kazerne tot sociale woningbouw mogelijk is - in combinatie met het creëren van bedrijfsruimten - , mits de specifieke technische en ruimtelijke mogelijkheden die het bestaande gebouw biedt als uitgangspunt worden genomen. We gaan op dit haalbaarheidsonderzoek iets dieper in omdat het een goed antwoord geeft op de vraag waarom, zowel bij het Entrepotdok als bij de Oranje Nassau Kazerne, het bureau reële mogelijkheden ziet voor behoud en herbestemming van gebouwen, die door gemeentelijke diensten worden bestempeld als rijp voor de sloop. De verschillen tussen het haalbaarheidsonderzoek van de Dienst Volkshuisvesting en van bureau Van Stigt hebben betrekking op de volgende punten.

- 1 het bureau Van Stigt hanteert als uitgangspunt: function follows form, oftewel het gebouw bepaalt welke functies er in kunnen en hoe deze erin kunnen.
- 2 de bestaande traveemaat van de Oranje Nassau Kazerne (6.80 meter breed en 19 meter diep) wordt als uitgangspunt genomen voor de plattegronden van de woningen. De Dienst VH negeert deze traveemaat en poogt zoveel mogelijk woningen van standaardformaat (Wenken en Voorschriften) te realiseren.
- 3 de begane grondverdieping heeft een hoogte van 4 meter. De Dienst VH wil hier 2 woonlagen in onderbrengen met alle bouwkundige consequenties van dien. Bureau Van Stigt acht, op basis van afmeting en situering van deze ruimten, hier een meer rendabele exploitatie mogelijk als bedrijfsruimten.
- 4 de bestaande fundering is volgens het bureau Van Stigt nog goed te gebruiken door het aanbrengen van 'aanvullend draagvermogen'. Dat wil zeggen dat in de helft van de traveeën om en om naast de draagmuren nieuwe palen worden aangebracht. Besparing t.o.v. het onderzoek van de Dienst VH is f 4 mln.
- 5 het hiervoor nodige graafwerk wordt dankbaar benut om aan de achtergevel een souterrain aan te brengen waarin bergingen voor de woningen worden ondergebracht. De bedrijfsruimten worden 'vergroot' door het aanbrengen van een split level.
- 6 de architecten gaan uit van het bestaande gebouw, daardoor ontstaan een aantal bijzondere woonvormen en veel ruime woningen (verdiepingshoogte is 3.80 meter, breedte 6.80 en diepte 19 meter). Deze grotere woningen zijn minder duur dan de kleinere (norm)woningen van de dienst VH.
- 7 de medewerking van Monumentenzorg en de stapeling van subsidies die daarmee gepaard kan gaan, wordt verkregen door geen balkons aan de buitenzijde te bouwen maar wel, waar daar ruimte voor is, loggia's aan de binnenkant. De ramen die nodig zijn aan de voorkant worden zeer zorgvuldig in het gevelbeeld opgenomen.

Kazerne voor renovatie

Naam van het gebouw

De Oranje Nassau Kazerne

Adres

Sarphatistraat 154, Amsterdam

Bouwperiode

1810-1813

Architect

Picot de Maras en Abraham van der Hart

Restauratie/hergebruik

1989-1990

Architect

Architectenbureau Van Stigt

Opdrachtgever

Woningstichting Lieven de Key

Bouwkosten

f 27.950.000,-

Uitvoerend bouwbedrijf

Bouwbedrijf M.J. de Nijs en zn.

Omvang project

126 woningen, 56 wooneenheden en 3000 m² bedrijfsruimte

Kazerne tijdens renovatie

Het bouwplan wordt uitgewerkt

Op basis van het haalbaarheidsonderzoek wordt door het College van B&W het besluit genomen een bouwplan te laten vervaardigen voor de bouw van 126 woningen, 56 wooneenheden en 3000 m² bedrijfsruimte in het hoofdgebouw van de Oranje Nassau Kazerne. Dat plan wordt gemaakt door een ontwerpteam, waarin toekomstige bewoners met hun extern deskundige een eigen plaats hebben naast de architect, de opdrachtgever (woningstichting Lieven de Key) en de gemeentelijke diensten.

Medio 1990 is het bouwproces zover gevorderd dat het middendeel van het gebouw dat het eerst is aangepakt, bewoond kan worden. De bewoners besluiten samen met de architect een openingsfeest te organiseren. In een speciale aflevering van De Eilander, de buurtkrant voor de Kadijk en de Oostelijke Eilanden, wordt het bouwplan en de bouw toegelicht:

“Het was moeilijk voor te stellen. Dat sombere, donkere, gesloten gebouw een monument? Om in te wonen? Het gebouw wordt dan ook drastisch aangepakt, met name aan de Sarphatistraatzijde. Het hele gebouw is schoongemaakt en er zijn extra ramen en toegangen toegevoegd. In de kap zijn loggia's gemaakt en over de gehele lengte is een legraam aan de Singelzijde aangebracht, dat voor extra lichttoetreding zorgt. De middenpoort wordt ook weer doorgang naar het “exercitieterrein” en de brug die over het Singelkanaal naar de Dapperbuurt gaat.

De hoofdstructuur van het pand blijft intact: in de twee koppen wordt het hoofdtrappenhuis gehandhaafd en in de elf smalle traveeën van 3.10 meter worden woningontsluitingstrappen (hofzijde) en bedrijfsstoegangen (Sarphatistraatzijde) gemaakt.

In de twee koppen zijn woningen op alle lagen tot aan de stoepverdieping. In het gebied tussen de koppen zijn woningen op de eerste, tweede en derde (kap)verdieping en er zijn bedrijfsruimten op de begane grond.

In de souterrains zijn bovendien bergingen opgenomen voor de woningen. Door de grote diepte en traveebreedte, maar vooral door de grote hoogten (verdieping 3.80 m. netto) ontstaan altijd, grote, ruime en deels met schuifwanden verder te vergroten, vertrekken. Zo hebben veel woningen iets bijzonders. Steeds is de aanwezige ruimte karakteristiek benut. Alle woningen op de derde verdieping hebben een extra insteekverdieping als slaap/bergzolder. De woningen op de verdiepingen hebben een extra berging (en installatieruimte) boven de badkamer/hal. Balkons waren niet mogelijk, daarom kregen bewoners die als “extra oppervlak” toegevoegd aan hun woonkamers (buiten de huur) als een soort permanente ‘wintertuin’.”

Optreden Napoleon bij de opening

Inpandig balkon

Toekomstige bewoners spelen een belangrijke rol

Nadat het plan gerealiseerd is, wordt het genomineerd voor de Nationale Renovatieprijs 1991. In de voordracht voor deze renovatieprijs maken de architecten duidelijk welke belangrijke rol (toekomstige) bewoners in dit project hebben gespeeld. *“De rol van (buurt)bewoners was zeker bij de start van het project zeer fundamenteel. Hun protest tegen sloop en hun inzicht dat dergelijke karakteristieke gebouwen behouden moeten blijven als drager van een totaal (renovatie/nieuwbouw) plan, was doorslaggevend. Naast het hoofdgebouw worden nog twee andere gebouwen van het Oranje Nassau complex behouden, nl. het Bureelgebouw als “Blijf van m’n Lijfhuis” en het Keukengebouw voor “buurt/bewonersvoorzieningen” (crèche, werkplaats enz.). Dit laatste is ook de schakel naar de toekomstige betrokkenheid. Door de oude functie van het gebouw waren er in feite geen (officieel terugkerende) bewoners. Na de initiatieffase hebben de buurtbewoners zich nog wel uitdrukkelijk bemoeid met de differentiatie, de menging van woon- en werkvormen en het handhaven van kleinschalige bedrijvigheid. Daarnaast heeft het bewonersteam zich vooral geconcentreerd op de woonomgeving en de nieuwbouw, waar veel meer strijd om kwaliteit nodig was. Voor het complex komt in combinatie met de sociale vernieuwingsactie en banenpool een buurtconciërge.”*

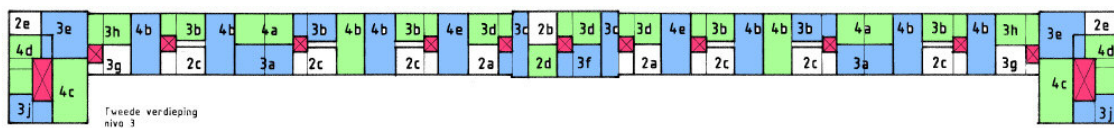
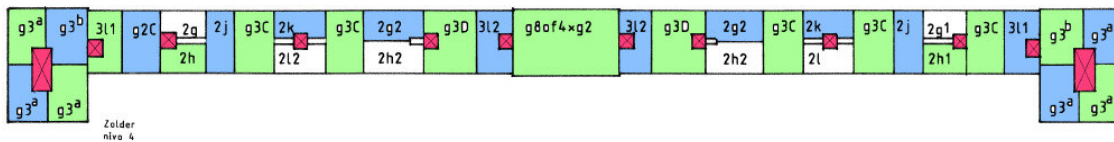
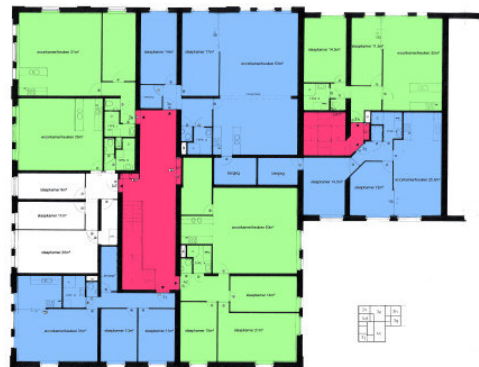
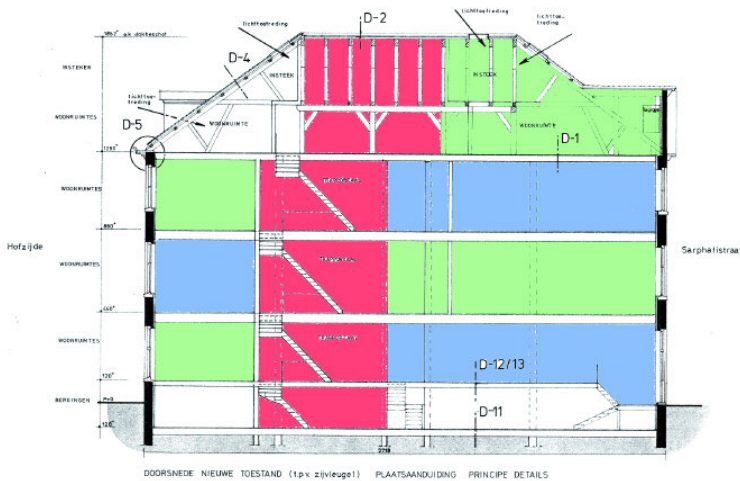
Betaalbaar wonen en luxe wonen

Uiteindelijk worden de woningen opgeleverd tegen huurprijzen die betaalbaar zijn voor de mensen waarvoor de sociale woningbouw primair bestemd is: de stadsvernieuwingsurgente uit de eigen en aangrenzende buurten. De stichtingskosten voor de woningen en de bedrijfsruimten bedragen in totaal incl. btw f 27.950.000. Hiervan wordt f 5 mln, zo’n f 20.000 per eenheid, bekostigd met een subsidie van Monumentenzorg, met name voor de vele aanpassingen aan het karkas van het gebouw. De huurprijzen bedragen (incl. verwarming en servicekosten) f 362,- voor de wooneenheden, f 513,- voor een 2-kamerwoning, f 610,- voor een 3-kamerwoning en f 698,- voor een 4-kamerwoning. De bedrijfsruimten worden verhuurd voor f 175,- per m²/pj. Een van de bewoners van het eerste uur, Jet van den Heuvel, die meer dan 14 jaar met veel plezier in de Oranje Nassau Kazerne heeft gewoond, vertelt over haar ervaringen: *“Ik voelde mij verbonden met de groep actieve bewoners die tegen de sloopplannen alternatieven ontwikkelden, samen met het wijkcentrum Oostelijke Eilanden. In 1990 is ons gezin als één van de eerste bewoners in het middenstuk van de voormalige kazerne gaan wonen. Het binnenterrein was toen nog 1 jaar lang één grote modderpoel. In het laatste stuk van de kazerne zat een woongroep, bewoners van het eerste uur die er nog steeds als woongroep wonen. Voor deze woongroep zijn de woningen speciaal aangepast. In de Oranje Nassau Kazerne zijn veel stadsvernieuwingsurgente gaan wonen die actief waren (negen van de tien bewoners). Ik kwam zelf uit een gezinswoning van Lieven de Key, in de Breeuwerstraat. Die heb ik ingeruild voor 3 HATjes voor mijn 2 kinderen en partner. Door de manier waarop wij leefden vormden wij ook een kleine woongroep. Buurtbewoners hebben bij de opening van het Oranje Nassau terrein een Napoleonfeest georganiseerd, waarbij een toneelstuk is opgevoerd met mensen uit de Kazerne en uit de nieuwbouw. Het feest was enorm goed voor de samenhang in de buurt. Daardoor kwam ook de aanleg van geveltuinjes etc. beter van de grond. Vooral in de eerste 8 jaar was er een sterke samenhang.*

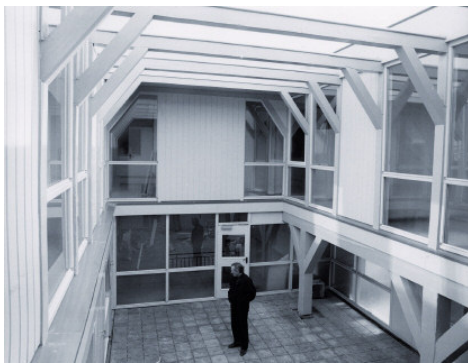
André van Stigt met toekomstige bewoners

De Oranje Nassau Kazerne staat in een groter gebied met kazernes. Voor dat stadsbeeld moet je natuurlijk respect opbrengen, maar tegelijkertijd moeten er eigentijdse functies in kunnen gedijen. Het was een erg gesloten gebied met heel kleine ramen. Met Monumentenzorg is jarenlang gesteggeld over wat grotere ramen met roedjes erin en over materiaalgebruik. Tussen Monumentenzorg en de architect moet het vertrouwen bestaan dat respect voor het monument kan samengaan met een eigentijdse invulling van het bouwplan. Een goed voorbeeld zijn de ramen in het dak aan de Oostzijde van de kazerne. Monumentenzorg vond die niet nodig, want er waren toch ook al balkons aan de andere kant gekomen. Uiteindelijk hebben we ze wel weten te overtuigen, maar die ramen mochten dan toch vooral niet open en het moesten uniforme legramen zijn die wegvallen (uit het zicht). Na 5 jaar hebben de bewoners gezegd: 'we willen die ramen open'. Alles bij elkaar beschouwd heb je heel veel ruimte voor sociale woningbouw en zitten we voor een dubbelte op de eerste rang."

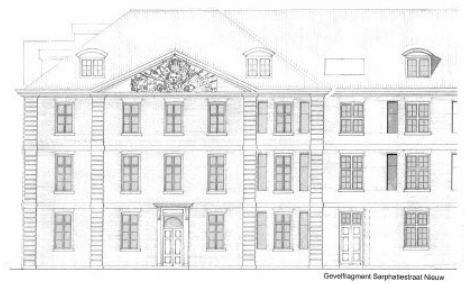

Compacte stad: oud en nieuw versterken elkaar

Koggevoet Nieuw

Groenaghment Sarphatistraat Nieuw

De compacte stad

André van Stigt blikt uiteindelijk ook met voldoening terug op dit project. Hij ziet de inbreng van Monumentenzorg veranderen in de tijd. In de informatie voor bewoners bij de opening van het middenstuk geeft hij zijn oordeel over het proces tot dan toe: *“Feitelijk lag de financiële haalbaarheid van de Oranje Nassau Kazerne al in de voorgaande filosofie: ‘function follows form’ in plaats van ‘form follows function’. Het gebouw dicteert in hoofdzaak wat wel en wat niet kan. Daarnaast was er de zeer loyale opstelling van Monumentenzorg. Steeds vaker wordt de filosofie geaccepteerd en gesteund dat een gebouw nooit als monument gebouwd is, maar dat een levende stad verandert en dat functiewijziging dan ook best zichtbaar mag zijn. Gebouwen zijn altijd aangepast aan de eisen van de tijd. Het Entrepotdok, het GEB terrein en de Oranje Nassau Kazerne vormden samen een enorm obstakel tussen het centrum en Oost. Stuk voor stuk zijn of worden die obstakels opgeruimd en gaat een monumentaal en levendig stukje stad functioneren met een menging van wonen en werken, dat zo eigen is aan de stedelijke samenleving: de werkelijke invulling van de compacte stad filosofie.”*

Op de vraag wat we vandaag de dag kunnen leren van de ervaringen met de herbestemming van de Oranje Nassau Kazerne somt hij drie punten op: *“Allereerst valt het op dat Monumentenzorg in die tijd veel meer bereid was om mee te denken dan nu, ook al werd toen al ervaren dat dit zeer beperkend was. Nu kan er vaak bijna helemaal niets. Het verschil is dat ze nu voornamelijk als adviseur betrokken zijn bij projecten en niet meer, of zeer beperkt, als subsidiegever. Daardoor hebben ze ook minder interesse in betaalbare en goedkope oplossingen die een project haalbaar maken en vooral bruikbaar. Het “monument” wordt boven het levend gebruik geplaatst. Een tweede punt is dat je kunt constateren dat heel veel mensen die daar eens als urgenten zijn komen wonen, er nu nog steeds wonen, terwijl ze best wat meer kunnen betalen voor een andere woning. Dat ‘scheef wonen’ zoals het tegenwoordig heet is ondanks alle pogingen nog steeds niet goed opgelost. Je zou er misschien verstandig aan doen meer complexen sociale woningbouw en koopwoningen te mengen in hetzelfde gebouwencomplex, waardoor het doorschuiven van een huur- naar een koopwoning veel vanzelfsprekender en gemakkelijker wordt. Als we vandaag de dag een plan voor de Oranje Nassau Kazerne zouden maken, worden de koppen van het gebouw waarschijnlijk voor koopwoningen bestemd. De honkvastheid zegt natuurlijk wel iets over het draagvlak voor de herbestemming en het hergebruik van deze gebouwen.”*